

Mål & Mæle · 2

21. årgang, august 1998

Personnavne i litteraturen

Der er ikke så lidt stilværdi og malende kraft i navne, og det er derfor naturligt nok at forfattere bruger navngivningen som et væsentligt bidrag til personkarakteristikken. Læs om litterær navnebrug fra Holberg til Dostojevskij side 11

Retskrivningsreformen i bakspejlet

Det er i år 50 år siden vi fik bl.a. bolle-å og små bogstaver i substantiverne indført ved en reform hvis lige man aldrig før havde set og formentlig heller aldrig siden vil opleve. Hvordan det kunne lade sig gøre dengang og hvilken modtagelse reformen fik, kan man i anledning af jubilæet læse om side 18

Vildt sprog

Ved du hvor grineren sidder eller er du helt på skideren? I sprogminuttet kan man stifte bekendtskab med et par ungdommelige afledninger.

Side 23

Samtaler med samlere og jægere

Under 200 mennesker i en regnskov i Nordthailand taler i dag sproget mla'bri', men dette lille folk er dog blevet genstand for sprogvidenskabens forsøg på kortlægning af dets sprog. Læs en beretning om de tanker en sprogforsker gør sig under feltarbejdet hos et folk der aldrig før har tænkt over sprogets væsen side 24

Sprogligheder 2

Personnavnets
stilfunktion 11

Stor reform –
små bogstaver 18

Én på grineren 23

Feltarbejde blandt
ånder 24

Oplevelsen præger sproget efter sig. Jo ædlere sproget bliver i videnskabsmandens og filosofiens behandling, des gråere bliver det også. Forskeren og tænkeren tynder ordene ud, tager med flid farven af dem, så vidt hans evne går. Det er hans pligt at gustne ordene, ti erved gør han dem nøjagtigere.

Vilhelm Grønbech
i Sprogets Musik, 1956

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

? Tungen på vægtskålen

Sprog består jo dels af tørre, saglige glosser, dels blomstrende ordbilleder, hvoraf sidstnævnte ofte er vildtvoksende ud over al fornuft, og selvom vi i mange tilfælde godt kan se, at et udtryk skriger til himlen, så kan det være så godt indarbejdet at vi ikke nænner at gøre noget ved det. Tag nu fx *at være tungen på vægtskålen*, som vi ustandselig møder i den politiske partisnak.

Tungen er jo i sig selv ingen vægtsfaktor, medmindre der er tale om indkøb i en slagterbutik. Den er kun en registrator af forholdet mellem de involverede kræfter, altså hvor tung en belastning hver af de to vægtskåle på en balancevægt er udsat for. Så i stedet for at tale om *tungen* på vægtskålen burde man tale om *tyngden*, altså den afgørende tyngdeforskel på vægtskå-

lene. Men uanset logikken gør jeg mig ingen illusioner om, at vi nogensinde går over til at sige *tyngden* på vægtskålen. *Tungen* ligger nok bedre i munden. Men hvor ville jeg dog ønske, at det kunne lade sig gøre!

Børge Andersen
Taastrup

! Inden vi går ind på at diskutere logikken i udtrykket *at være tungen på vægtskålen*, må det indledningsvis bemærkes at det ikke fra et sprogvidenskabeligt synspunkt er et krav til faste udtryk at de skal være logiske og sandfærdige. Man kan fx *tænde sin pibe* og være hensat til *den syvende himmel*, selvom man hverken letter fra jordoverfladen eller sætter fut i *selve* piben, for ikke at tale om at den syvende himmel slet ikke hører hjemme i det moderne astronomiske univers. Masser af udtryk og talemåder er på den måde ulogiske, usande eller helt uigennemskuelige, uden at det dog går ud over deres brugsværdi. Herfor findes nemlig kun én betingelse: Et ord eller udtryk skal fremkalde nogenlunde samme **betydning** hos sprogbrugerne for at kunne fungere gnidningsløst.

Dén betingelse opfylder udtrykket at være *tungen på vægtskålen*, for det betyder for de fleste at noget eller nogen som har marginal størrelse, får den sidste og afgørende indflydelse på et resultat der ellers ville være uafgjort. Med hensyn til det marginale minder udtrykket derfor om *dråben der får bægeret til at flyde over*. Skifter vi der-

for *tungen* ud med *tyngden* i et forsøg på at gøre udtrykket logisk i forhold til betydningen, så får vi en ny uoverensstemmelse, for *tyngden* måtte jo svare til 'den største mængde', eller den mængde som vejer tungest med hensyn til det der skal måles. Selvom man underforstår *tyngdeforskel*, som jo egentlig ikke er det samme som *tyngde*, så opnår vi ikke en god beskrivelse af balance før det endelige (lille) udslag.

Går vi så etymologisk til værks og undersøger hvilket historisk forhold der er mellem udtrykket og betydningen, så kan vi starte med det forhold at der tales om *vægtskålen*, altså tilsyneladende kun den ene af de to skåle man forventer at finde på en balancevægt. Her gælder det dog at man ofte, for nemheds skyld eller af stilistiske årsager, betegner helheden med delen, således fx i *jern* der betegner hele instrumentet i *stemmejern* og *tag* der betegner hele huset i udtrykket *bo under samme tag*.

Da udtrykket desuden er kalkeret fra tysk *das Zünglein auf der Waage sein*, hvor *Waage* betyder 'vægt', er det mest sandsynligt at *vægtskålen* skal betyde '(hele) vægten'. Og *tungen* kan ikke være andet end skålvægtens »viser«, dvs. den lille nål som står lodret, når vægtskålene er i balance, for denne billedlige brug af *tunge* er veldokumenteret, fx i Ordbog over det Danske Sprog. Vi har altså et udtryk med en ordlyd svarende til *være som viseren på vægten* og med et indhold svarende til 'gøre (det endelige) udslag på et resultat'. Billedet fra det merkantile liv er forståeligt nok blevet overført på andre situationer hvor to portioner vejes mod hinanden, som fx fordelingen af ja- og nej-stemmer (Tænk også på retfærdighedsgudinden Justitias symbolske vejning af for og imod). Man kan nu ind-

vende at viseren kun er en registrant der ikke kan forandre på resultatet af vejningen, og at forbindelsen mellem billedet og virkeligheden derfor halter, men ligesom viseren markerer til hvilken side vægten bøjer sig, så kan den sidste stemme – i et ellers dødt løb – *vise* til hvilken side resultatet bøjer sig. Det er altså den sidste og afgørende stemme der lignes med en viser, og ikke viseren der lignes med en stemme.

Selvom det således er muligt ad besværlige veje at finde logikken i udtryk som *tungen på vægtskålen*, og selvom det alternativt kunne eksistere uden nogen logik overhovedet, så fungerer sproget ikke sådan i virkeligheden, hvor sprogbrugerne forlanger logik og gennemskuelighed, og det er derfor slet ikke så illusorisk som du tror at få lavet om på sproget. Du er nemlig ikke alene om at studse over udtrykket *at være tungen på vægtskålen* og anfægte logikken i det, og det er derfor ikke utænkeligt at vi en dag vil få det man kalder en folkeetymologi, lydende *at være tyngden på vægtskålen*, fordi dette udtryk virker mere logisk og fordi *tyngde* for den almindelige sprogbruger ligger fristende tæt på *tunge*.

PF

? Fordi at

I Mål & Mæle nr. 1, 1998, forsvare Martin Blok Johansen udtrykket »fordi at«, som jeg har nævnt i et tidligere læserbrev.

Jeg er enig i hans betragtninger, for jeg har udtrykt mig uklart i mit første brev der handlede om kommaer. Det udtryk som jeg ankede over, lød i sin helhed: » – så er det vel fordi, at – «. Er der ikke andre end mig der har bemærket denne uheldige tendens til at sætte kommaet efter konjunktionen? Hvis der (undertiden fejlagtigt) er to

konjunktioner, sættes kommaet typisk efter den første: »Vi bliver hjemme hvis, at det bliver regnvejr«. Den slags kan man læse i danske stile – og desværre også i danske aviser. Men hvis det ny komma slår igennem, skulle dette problem vel forsvinde af sig selv.

Jørgen Krøigård
Odense N

! Det er fuldstændig rigtigt at der efterhånden er en meget stærk tendens til at sætte kommaet efter, ikke før konjunktionen. Det gælder især de tunge konjunktioner *fordi*, *selvom* og *som om*. Tunge fordi de har to stavelser og derved adskiller sig fra de fleste andre konjunktioner.

Af svaret til Martin Blok Johansen fremgik det i øvrigt at *at* slet ikke er en konjunktion, så *fordi at* eller *som om at* er ikke forbindelser af to konjunktioner. Men derfor kan man jo godt vedtage at det er ukorrekt, for korrekt/ukorrekt har som bekendt intet med grammatikken at gøre.

EH

? Fjong og lytte på

Jeg har to spørgsmål, som jeg håber, I kan klare for mig. Før jul bestilte jeg en kalvesteg hos min slagter. Da jeg hentede den, forklarede han mig, hvordan jeg bedst skulle behandle den. Hvis jeg gjorde, som han sagde, »skulle den nok blive fjong«. Jeg kender godt udtrykket *fjong*, der blev brugt meget i min ungdom, men jeg har aldrig hørt det anvendt om en kalvesteg. Min slagter er ret ung, og det forbavser mig, at han i det hele taget kendte udtrykket. Kan ordet tidsfæstes? Hvad er den egentlige betydning?

En dag kom jeg til at sige at jeg havde lyttet på, hvad en kollega sagde. Min

mand påtalte det, idet han mener, at man lytter *til*. Han mener i øvrigt, at det er blevet meget udbredt at sige *på* i stedet for *til* i forbindelse med lytte. Er det rigtigt? Og er der nogen forskel?

Karin Ramskov Andersen
Odense

! Ordet *fjong* stammer fra det franske *fion*, og brugtes oprindeligt om smukke og elegante klæder og om pæne manerer.

Fjong dukkede op i dansk i midten af forrige århundrede, og bl.a. H. C. Andersen brugte det.

Ordet fandtes som navneord: *klæder med fjong*, men mest som tillægsord: *en fjong frakke*. Men sandelig også som udsagnsord: *blomsterne fjonger*. Desuden i forskellige afledninger: *fjonghed*, *at fjongse* eller *fjongser* (dvs. pynte) og *fjongsk*, der betød det samme som *fjong*.

Men disse udtryk var gået helt af mode i løbet af de sidste par generationer, indtil de for nylig har fået en slags renæssance ved at unge komikere imiterer gammelt sprog, fx komikerparret Tim og Gordon, der excellerer i udtryk som *den er fjong*, *du gamle* (= den er fin), med behørig morten korchsk udtale. Det kunne altså tænkes at den yngre slagters brug er afsmitning fra komikernes citatbrug, eller også kan påvirkningen være et resultat af genopdagelsen af den gamle danske »film-skat«, som jo for tiden dyrkes i en sand genudsendelsesbølge i tv.

Det er rigtigt at *lytte på* har bredt sig meget de seneste år. Man *lytter* på musik, man *lytter på* en beretning, men *lytter på* radioen. Det kan være det svenske *lyssna på* som ligger bag, men vi havde i forvejen et *lytte på*, som

ikke er en nyhed. Det er det udtryk som betyder 'undersøge ved at lytte': lægen *lytter på* hjertet, og mekanikeren *lytter på* motoren.

EH

? Sin, hendes og deres

Det færøske postvæsen udgiver forud for hver ny frimærkeemission et lille hefte med lidt forklarende tekst i tilknytning til motivet på nyudgivelsen. Jeg ved ikke, hvem der skriver denne tekst – færing eller («syd»)danser – men i et af de seneste, som jeg lige har læst (om Brynhilds Vise), dukker der et par eksempler op på brugen af ordet *sin*, som jeg fornemmer er forkert, men jeg er ikke sikker, og jeg vil gerne have Mål & Mæles reaktion, inden jeg eventuelt skoser disse færingar!

»Hun overtaler sin fader til at lade dværgesmedene bygge en mur af ild rundt om sin sal.« Er det, som det står, faderens sal eller hendes (Brynhilds) sal – eller dværgesmedenes sal? Der menes formentlig Brynhilds sal, og det burde vel hedde *hendes*. Men der kunne måske også tænkes på faderens sal, således at både faderen og datteren var afskåret fra omverdenen, og i så fald er sætningen måske i orden – eller hyr?

»...inviterer Grimhild ham indenfor for at hilse på sin egen datter, men Sigurd afviser tilbuddet og rider videre.« Sin? hendes? hans? (Det sidste er af sammenhængen tydeligvis ikke meningen).

Fra en tidligere sag i samme serie (om Malmros filmoptagelser): »I det hele taget satte filmsoptagelserne sit festlige præg på hverdagen«. Sit? deres? (Korrekt? – acceptabelt? – eller decideret forkert?)

Men nu til noget helt andet: Et eller andet sted (Erindringsbog eller avisar-

tikel) skrev Mogens Fog: »Forud var jeg spurgt, om jeg ønskede ordet«. Hvis det nu ikke bare er sætteren og korrekturlæseren, der har glemt *blevet*, er det så acceptabel sprogbrug?

Jeg håber Mål & Mæle har kapacitet og lyst til at rådgive enkeltpersoner, der i og med at man har forladt folkeskolen ikke længere har en dansklærer ved hånden.

Poul Erik Flarup Kristensen
Århus V

! Der har altid været et problem med brugen af *sig* og *sin* i dansk. For at det ikke skal blive for langt holder vi os til *sin/sit/sine* i det følgende, men der gælder samme regler for *sig*.

Hovedreglen er at *sin* etc. henviser til sætningens subjekt:

han hentede sin post

så er det egen post han hentede. Men:

han hentede hans post

så er det fx naboens post han hentede. Det tager ingen rigsmålstalende fejl af. Nu er der imidlertid det at sætninger er mere end én ting. Se her:

Ole hørte Jens komme hjem

Selvfølgelig er *Ole* sætningens subjekt. Men *Jens komme hjem* er også en slags sætning – man har kaldt det en skjult sætning. Og så er vi danskere ikke enige om om *sin* skal henviser til subjektet i nærmeste skjulte sætning eller til sætningens ubestridte oversubjekt:

Ole hørte Jens starte sin bil

Er det så Jens' bil eller Oles? Grammatisk er det ikke til at afgøre så længe danskerne ikke har bestemt sig – og det har de nu haft rundt regnet 1000 år til. Somme tider fremgår det klart eller no-

genlunde klart af meningen med sætningen:

Lise bad Ole hente sin læbestift

Ole bad Lise hente sin barbermaskine

Men ellers må man klare sig med at se på sammenhængen, eller – hvis man skriver – formulere sig ud af problemet, fx

Ole hørte at Jens startede sin bil

Ole hørte at Jens startede hans bil

Nu tager vi det første af de færøske eksempler, og jeg sætter parenteser om de skjulte sætninger:

Hun overtaler [sin fader til at lade (dværgesmedene bygge en mur)] rundt om sin sal

Hvor parentesens skal slutte, afhænger af forfatterens mening, og derved bliver det også uklart hvilket af de tre subjekter *sin* henviser til, men senere end efter *mur* skulle det ikke kunne blive, når man tager det i betragtning som kommer nu:

I det ældste dansk henviser *sin* til både entals- og flertalssubjekt. Vi har således flere runesten med formulering af typen

Harald og Øjvind rejste denne sten efter sin fader Toke

Sådan er det den dag i dag i norsk og svensk, og i dansk holder det sig langt op i tiden: *de nøye tøre æthe seg mette eller slycke sin tørst*, skriver Hans Tausen i 1539 (de behøver knap nok spise sig mætte eller slukke deres tørst).

Efterhånden bliver det reglen at *sin/sit/sine* kun kan henvise til entalssubjekt, men der er talrige eksempler på at selv de bedste forfattere overtræder denne regel.

Det ser unægtelig ud til at den gamle, og norske og svenske, regel er ved at vende tilbage i disse år. Især i faste vendinger som

sådanne ytringer er ikke på sin plads

filmoptagelserne satte sit præg på hverdagen

forhandlingerne går nu ind i sin anden uge

disse ideer var revolutionerende for sin tid

Om et halvt hundrede år kan Mål & Mæle sikkert berette hvordan dette grammatiske drama endte. Foreløbig må man som lærer eller sprogkonsulent anbefale at de tvivlrådige bruger *sin/sit/sine* henvisende til ental:

sådan en ytring er ikke på sin plads
mens *deres* henviser til flertal:

sådanne ytringer er ikke på deres plads

Citatet af Mogens Fog kan vi nok ikke stille noget op med. Du har ret i at det virker som om der mangler et *blevet*, men om det passer, beror på sammenhængen – som ingen af os har. Der er ikke foregået nogen ændringer mht. disse hjælpeverber på det sidste. Der er stadig forskel mellem

bænken er malet – og

bænken er blevet malet

og jeg tør ikke udelukke at Mogens Fog har sigtet mod denne ret raffinerede forskel.

Læs instruktive og overkommelige orienteringer om *sig* og *sin* i Søren Brandt: Pas på sproget, Erik Hansen: Rigtigt dansk, og i Politikens Håndbog i Nudansk.

EH

? Køge Å Stien: flere forkerte særskrivninger

Med en tak til Sten Hedegård Nielsen for hans klare argumentation og stil-
lingtagen i artiklen »Adstantiver: en ny
ordklasse i dansk?« der bl.a. beskæfti-
gede sig med *Odense Banegård Center*
og fynboernes evne til at stave, kunne
jeg måske få M & M's kommentar til
en lignende sjællandsk ortografisk
øjebæ. Sidste år indviede vi et pragt-
fuldt stisystem der i grove træk følger
Køge Å over en længere strækning, og
systemet fik naturligt nok navn efter
åen, og her kommer det så – hold fast:
Køge Å Stien.

Navnet er stemmet ud i adskillige i
øvrigt smukke træskilte opsat på pas-
sende steder langs stisystemet, og uden
at være særlig sprogkyndig må jeg sige
at det støder mit øje. Det ville efter
min mening modsvare en konstruktion
som f.eks. *Roskilde Dom Kirke*.

Odense-sagen er måske inspireret af
Bella Center som jo i bund og grund er
en engelsk konstruktion, for på dansk
ville stedet vel hedde Bellacentret?

Hasse Greiner;
Bjæverskov

! Dette svar er ikke noget forsvar for
særskrivning af sammensatte ord. Der
skal ikke være tvivl om, at det ville
være upåfaldende dansk at skrive
Odense Banegårdscenter og *Køge
Å-stien*. Svaret her er derimod et forsøg
på en beskrivelse af traditionen og et
forsøg på at forklare, hvorfor nogle
stednavne er mere udsatte for (påfal-
dende) særskrivning end andre.

Jeg har KRAKS kort over Køben-
havn og omegn lige ved hånden, så ek-
semplerne er hentet fra det. Der ligger
ikke noget syn på kvaliteten af køben-
havnsk, jysk eller fynsk stednavnegiv-
ning bag valget af eksempler.

Hovedreglen for sammensatte sted-
navne er den samme som for sammen-
satte ord i det hele taget. Der skal kun
være mellemrum, når der er flere
stærktryk. Derfor skriver man *Køgevej*,
men *Køge Landevej*, *Køge Bygade* og
Køge Torv (men dog *Axeltorv*). Der
skal nok være køgeboer, der efter-
hånden har reduceret stærktrykket på
Køge, så det hedder »køgelandevej«
og »køgebygade« (jævnfør *Amager-
brogade* og *Amagerfælledvej*). Men
sådan går det, når sammensætninger
bruges og slides. Man finder det også i
trykreduktionen af personfornavne, jf.
»Jørgen Ankensen har jeg ikke hørt
om«, »Kender du virkelig ikke Jørgen
Ankensen?«

Der er således ikke noget i vejen
med *Bella Center*. Lige som i *Køge
Torv* har der engang været stærktryk på
både *Bella* og *Center*. Udstillingsbyg-
ningerne med dette navn fra 1964-65
blev opført på Bellahøj i København
NV (og senere flyttet til Amager). Hvis
man ellers vil acceptere *Bella* som en
folkelig forkortelse for Bellahøj, så kan
det kun være *Center* (som kortform for
udstillings- eller messecenter), der in-
spirerer eller irriterer. For konstruktio-
nen er helt almindelig og findes da
også i både *Bella TV* og *Radio*, og
Bella Persiennefabrik. Hvis ellers for-
kortelsen *Bella* var officielt accepteret,
ville der heller ikke være noget i vejen
med hverken *Bella Skole* eller *Bella
Torv*.

De tungere stedsbetegnelser, *vænge*,
allé, *torv*, *center* osv., taber normalt
tryk i bestemt form i sammensætning-
er. Derfor bliver de sammenskrævet
med det foranstående led: *Kærstien*,
Maglestien, *Jernbanestien*, *Åvænget*,
Kratvænget, *Krathus Skovalléen*, *Bibli-
oteksalleen*, *Bibliotekstorvet*, og *Bella-
centeret*, som det hedder i folkemunde.

På dette grundlag ville det også være oplagt at skrive Køge Å-stien (selv om bindestreger er ret sjældne i stednavne).

En undtagelse er stednavne med toleddede personnavne; det hedder således *Haraldsgade*, *Poulsvej* og *Ørumsvej*, men *Harald Kiddes Vej*, *Poul Møllers Vej*, *Poul Martin Møllers Vej* og *H. P. Ørums Gade*. Undtagelsen gælder også flerleddede fornavne, *Anne Birgitte Vej* og *Caroline Mathilde Sti*, og ved titler, *Kong Svends Vej* og *Biskop Svanes Vej*. Og *Bergsøekollegiet* kan også slås op under *Paul Bergsøe Kollegiet* svarende til særskrivningen af *P. O. Petersen Kollegiet*. Samme undtagelse gælder for *Sankt Lukas Stiftelsen*, men pudsigt nok ikke for *Sankt Poulsgården*. Desuden findes hybriden *Paul-Petersensvej* i Gentofte.

Tidligere var det ikke ualmindeligt at skrive efternavn og vej sammen. Således har DSB og HT en *Peter Bangsvej station*; mens handelsskolen (the business college) Niels Brock har en *Peter Bangs Vej* afdeling. Men nu er hovedtendensen ganske klar: udbyggede personnavne tillader ikke sammenskrivning af sidsteleddet med *-vej*, *-gade* eller lignende. Og det gælder også de få stednavne, der findes i bestemt form, fx *Asta Nielsen Strædet*. Men denne undtagelse forklarer ikke så godt den usædvanlige særskrivning i *Køge Å Stien*. For Køge Å kan næppe opfattes som en person.

Det er derimod muligt, at både *Køge Å* og *Odense Banegård* ikke alene er blevet forstået som sammensatte stedsangivelser, men opfattet som så faste enheder, at de ikke kan sammenskrives med andre ord. Og i så fald findes der visse paralleller i danske stednavne. Ligesom man skriver *Nørreport Station* (ikke *Nørreports Station*), *Søllerød Kro*

og *Lyngby Fort*, skriver man *Gammel Hellerup Gymnasium*, *Store Magleby Kirke*, og *Solrød Strand Station*, *Brøndby Strand Centrum* og – se lige engang – *Høje Taastrup Stien*. For lokalkendte har førsteledet i stedsangivelsen tryktab, det hedder *Høje Taastrup*, ligesom det hedder *Store Magleby*. Der er stadig et stykke vej til at opfatte Køge Å som en toledet stedsangivelse af samme art, men måske ikke helt så langt for en lokalkendt. Hvis *Køge Å* (med tryktab på Køge) opfattes som en ubrydelig enhed – og åen har nok ligget der i nogle tusind år – så kunne det få en lokalpatriot til at vige tilbage fra at gennemføre et så fremmedartet indgreb i den sproglige natur som at danne *Køge Å-stien*. Selv om Odense Banegård er af noget nyere dato, så kunne grundlaget for *Odense Banegård Center* være en tilsvarende opfattelse af, at den sammensatte stedsbetegnelse, Odense Banegård, er så urørlig, at den ikke må sammenskrides med noget center.

Hvis denne forståelse er rigtig, udelukker den effektivt, at vi kan forvente konstruktioner af typen *Roskilde Dom Kirke(n)*. Der er ingen *Roskilde Dom*, som kunne opfattes som en sammensat stedsangivelse. Derimod er *Roskilde Torv Kirke* bestemt en mulighed.

Set i dette lys er problemet ikke, at substantivet *banegård* har en adjektivisk funktion. (Så skulle *Nørreport Station* i øvrigt også være udansk, fordi *Nørreport* med samme ret kunne siges at have adjektivisk funktion i forhold til *Station*). Problemet er simpelt hen, at sammensætningen *Banegård Center* kommer i karambolage med et allerede eksisterende ord, nemlig *banegårdscenter*. Det kan man se, hvis man sammenligner med andre, mulige, men mere usædvanlige sammensætninger:

Odense Banegård(s) Førstehjælp,
Odense Banegård(s) Cykeludlejning,
Odense Banegård(s) Frugt og Grønt.
De fleste ville vel foretrække et genitivs-s på *Banegård*, men det er ikke obligatorisk, jævnfør flere af eksemplerne ovenfor.

Samme konstruktion findes i øvrigt i *Statoil City Parkering*. Her kan man (måske med lidt god vilje) opfatte *Statoil City* som stedet, dvs. cityafdelingen af firmaet, og *parkering* som én blandt flere funktioner på stedet. Jeg vil vædde med, at de ansatte i firmaet siger

Statoil City med tryktab på førsteledet. Sammenlign stadig med konstruktioner af typen *Neder Dråby Kro*, *Oppe Sundby Brugs* osv.

I tilfældet med sammensatte vejnavne i ubestemt form er der faktisk en vis vaklen i traditionen. På den ene side hedder det *Lille Værløsevej*, sådan som den generelle trykregel foreskriver. Og det er ikke, fordi der også findes en stor Værløsevej; det er Lille Værløse, vejen fører til. Men ude i de nymodens forstæder skriver de både *Høje Taastrup Stien* og *Høje Taastrup Vej*. Ja, men det er jo ikke så langt fra Køge, hvor de heller ikke kan stave, kunne man så sige. Men det slutter slet ikke her. Det hedder nemlig også *Store Mølle Vej* i Kbh. S, men dog *Store Møllevej* i Ishøj (tættere på Køge), og minsandten om man ikke finder *Ny*

Carlsberg Vej på Frederiksberg med *Ny Carlsberg Vejens Skole*, *Gamle Carlsberg Vej*, *Gammel Vartov Vej* i Hellerup, og *Gammel Kalkbrænderi Vej*.

De kan ikke stave i visse kommunale forvaltninger; i hvert fald accepte-

Børne Asyl står der i messingbogstaver på en bygning på Nørrebro, som skønsomt er fra 1890'erne.

rer de andres stavfejl. Det er ikke bare på Fyn eller i Køge, det er galt, det er sandelig også i København og omegn. Der er masser af stavfejl rundt omkring; og mange af dem har været der længe. Når man særligt hæfter sig ved fejlagtig særskrivning, kunne det skyldes, at man her mener at se endnu et eksempel på amerikansk-engelsk indflydelse. Der er som bekendt mere særskrivning af sammensætninger i engelsk. Og så kan man ikke lide brugen af *center* for et indkøbscenter eller lignende. (Læs om »Center eller centrum?« i *Mål & Mæle*, 4. årg. nr. 4, s. 9 - 14). Den amerikansk-engelske sproglige indflydelse er man netop særlig følsom over for, fordi man i det hele taget ikke er så begejstret over den storstilede kulturelle import fra USA.

CE

? Til livs

Apropos læsefrugter fra studentereksamenstil: »Unge mennesker bør tænke sig godt om før de sætter børn til livs.«

Pigen har jo ret, og jeg kan godt forstå at hun tror udtrykket betyder det det altså ikke betyder alligevel, men hvorfor gør det egentlig ikke det (jf. *komme til live, komme en til livs*)?

Ivar Engel Jensen
Hjørring

! Ja, det er da rigtigt at hvis man tager ordene på ordet, så burde det være rigtigt udtrykt.

Problemet er imidlertid at *liv* har to betydninger på dansk.

Den ene betydning er 'det at være levende', 'levetid'. Det er et gammelt og oprindeligt nordisk ord. Det svarer til, men kommer ikke af, tysk *Leben*.

Den anden betydning er 'krop', 'mave', og denne betydning skyldes et lån fra tysk, nemlig det der svarer til moderne tysk *Leib*, som vi har fået ind i en plattysk udgave der i dansk har fået formen *liv*. Det falder altså i formen sammen med det gamle danske ord *liv*.

Det er *Leib* vi har i forbindelser som *livvidde*, *livret*, *livvagt* (tænk på engelsk *bodyguard*), *livrem*, *som et barn i moders liv*, *få noget i livet*, *med liv og sjæl*. Også altså også i forbindelsen *sætte noget til livs*, hvis betydning er 'putte noget i maven', 'spise'.

I øvrigt er de tyske ord *Leben* og *Leib* etymologisk beslægtede – men det kommer egentlig ikke sagen ved.

EH

fik mig til at tænke på dengang, vi stod i vadestedet. Det var i slutningen at 50'erne, hvor jeg var prokurist i et handelsfirma. Vi handlede med kartofler og havde derfor leverandører, såkaldte opkøbere, i Jylland, og vore kunder var europæiske forretningsfolk.

Jeg var naturligvis dus med vore leverandører, og det var min direktør også. Problemet opstod, når vi var sammen i Jylland eller havde besøg derfra, for så var vi nødt til at være dus, mens vi her i København, når vi var alene, lige så selvfølgelig var Des. Lidt mere indviklet blev det, da vi lærte en del af vore svenske og engelske forretningsforbindelser rigtig godt at kende, for så kom vi på fornavn med dem. Direktøren og jeg har således drukket dus adskillige gange og lige så ofte været Des den næste dag.

Det var et forfærdeligt rod, men ingen af os havde vist ønske om at være dus til daglig, og så vidt jeg husker, trådte vi aldrig forkert, for vi kunne bare det dér. Altså ikke nogen korrektion til Erik Hansen, kun en pudsighed fra dengang.

Bent Bjerre
Frederiksberg

! Om tiltaleformer

Jeg har med stor fornøjelse læst Erik Hansens artikel om Des eller dus. Den

Personnavnets stilfunktion

Navnet er en del af et menneskes personlighed og således et væsentligt element både for den enkelte og for andres oplevelse af og omgang med ham eller hende. Det er derfor ikke så mærkeligt at mange og ofte meget ejendommelige forestillinger knytter sig til personnavne i forskellige kulturer, primitive såvel som ikke-primitive. De giver sig udtryk i et vidt spektrum af skikke i forbindelse med navnevalg, navngivningsceremonier, brugen af navnene og troen på navnets magiske kraft, dets *mana*. Respekten eller frygten for navnet er stor i mange kulturer, noget der giver sig udslag i tabeforestillinger, f.eks. over for afdødes navne, guders og dæmoners navne eller navne på nyfødte. Langt op i vores egen tid har navnemystikken i den grad ladet navn og person være ét, at trylleformularer og andre foranstaltninger i forbindelse med brugen af navne har haft stor betydning.

I det følgende vil vi se på et bestemt forhold i forbindelse med personnavne, nemlig brugen af navne og forskellige navnetyper samt de forestillinger der ligger bagved. Et specielt aspekt er her litteraturens brug af navne, både de navne forfatterne vælger til deres personer og den måde de bruges på.

Litterært navnevalg

Den enkelte forfatters valg af navne til sine personer i romaner, skuespil, noveller osv. har stor betydning for den måde, læseren oplever personerne på. Navnet er et vigtigt stilistisk middel

som har været anvendt i litteraturen i århundreder.

Ældst er den navnetype, hvor der i navnets indhold ligger en bestemmelse af personens væsen. Man kan kalde dem karakteriserende navne. Fra vor egen litteratur kan nævnes eksempler som *Karrig Nidding*, *Knep Havrekage* osv. der går helt tilbage til reformati-onstiden. Hos Holberg finder vi eksempler som *Rosiflengius*, den lærde magister i »Det lykkelige Skibbrud«, eller hr. *Vielgeschrey*, hovedpersonen i »Den Stundesløse«. Fra slutningen af 1700-tallet er der en række af den slags navne hos Ewald, P. A. Heiberg, Thode m.fl., men højdepunktet i de karakteriserende navnes litteraturhistorie finder vi hos Rahbek, der i »Tilskueren« bruger dem indtil det trivielle: *Anserine Knævrelob*, *Dædalus Planfuld*, *Esben Tjadder*, *Eva Slipslap*, *Flanegeed Skadeæg*, *Inger Hævla*, *Jesper Redebon*, *Killierie Kiørom*, *Rasmine Abeline Hermantine Vetskye*, *Volo Singleton Syvstik* osv. Endelig kan nævnes et par af de bedst kendte eksempler, alle fra J. L. Heiberg, f.eks. enkefru *Bittermandel* og hr. *Zierlich* i »Aprilsnarrenek«, *Klister* i »De Uadskillelige« og *Klatstrup* og *Ledermann* i »Rescensenten og Dyret«. I 1800-tallet er den slags navne i øvrigt ikke påfaldende, i hvert fald ikke i dansk litteratur. Det betyder dog ikke at de let gennemskuelige navnes dage er talte. I vort eget århundrede finder vi dem stadig i litteraturen, både i komedien (Kaj Munks stationsforstander *Gimmerlam*) og dramaet (pa-

stor *Bandbul* i »Ordet«, professor *Mensch* i »Han sidder ved smeltediglen«). I nyere romanlitteratur er Hans Scherfig vel den uovertrufne. De fleste af hans bøger har imponerende persongallerier med lige så imponerende navne (rektor *Timian*, betjent *Pernod*, detektiv *Boldevin*, redaktørerne *Stencil* og *Savl*, alle fra »Skorpionen«).

Disse navnes vigtigste funktion er mærkatets; de er som varedeklarationer, der angiver indholdets sammensætning og egenskaber. Uden at læseren i øvrigt har fået noget indtryk af professoren, er hans antipati sikret gennem navnet *Praahs*, tælleprås, den elendigste form for lys der findes! Og så stadset ud med overflødige bogstaver for at se rigtig fornemt ud. Der er intet formildende skær over en så latterlig person. Så er det straks mere kompliceret med de mindre påfaldende navne, dem der blot rummer en antydning af noget hos personen eller fremhæver noget af det læseren også i øvrigt har indtryk af ved ham. Navn og person afstemmes efter hinanden, uden at man altid kan sige, hvad der er bestemmende for hvad. Her drejer det sig om oplevelse af navnet, f.eks. den udbredte forestilling at navnet passer til personen, »The name suits the man«. Det har franske psykologer påvist i nyere fransk litteratur, hvor det enkelte navn ofte vil fremkalde samme billede af en bestemt mennesketype hos et stort antal læsere. Det gælder både fornavne og efternavne, især de sidste. Vi kan tage et eksempel fra vor egen litteratur: *Thorsteinsson*. Hvad forestiller vi os, når vi hører navnet *Thorsteinsson*? Her vil de fleste vel sige noget med styrke og kraft, *Thor* og *Sten*! Det må være et rigtigt mandfolk. Og det er ikke så sært at det er sådan en mand, H. C. Branner giver dette

navn i sin roman »Barnet leger ved Stranden«. I virkeligheden kan en hr. Thorsteinsson selvfølgelig sagtens være en midaldrende, lidt trivelig herre med hjemmesko og cigarstump, men en forfatter vil næppe vælge navnet *Thorsteinsson* til en mand af den type. Uanset hvor meget eller lidt den enkelte lægger i sine personers navne, vil disse altid være valgt med omhu. Det kan man se alene af dette at kun de færreste roman- og novellepersoners navne er almindelige navne, f.eks. -sen-navne.

Selv om den enkelte forfatter således nok er omhyggelig med sine navnevalg, vil han ofte have lige så svært ved at forklare dem, som vi andre har det med valg af navne til vore egne børn.

Lydsymbolik

Ved nogle navne fremgår det dog umiddelbart. Det gælder således den rene lydsymbolik. Her kan vi sammenligne en række efternavne. Navne med fuldttonende »mørke« vokaler som *u*, *o*, *a* og »hårde« konsonanter som *p*, *t*, *k* giver uvilkårligt navnet en vis vægt. Den der hedder *Bloch*, *Kappel*, *Stockmann* el.lign. vil oftest være en mand med magt og måske også rent fysisk stor og stærk. Omvendt vil de »lyse« vokaler *i*, *e*, *æ* osv. og »bløde« konsonanter i en glidende ordtone ofte symbolisere det svage og usikre hos et menneske. Navne som *Bøgh*, *Hjejle*, *Linde* el. lign. bruger en forfatter ikke til de stærke og mægtige.

Også et navns sproglige indhold kan bruges som en understregning af noget karakteristisk hos den pågældende person. Altså samme ide som andre tiders komediefigurer fik navn efter, se ovf. Fra H.C. Branners forfatterskab kan vi nævne eksempler som:

Karl Svendsen (Legetøj) det eneste rigtige mandfolk i denne bog.

Claus Bøje (Barnet leger ved stranden) den vege og bøjelige hovedperson i romanen.

Carl Bjørndahl (Drømmen om en kvinde) den maskuline, stærke elsker.

Så let gennemskuelige er romanpersoners navne dog ikke almindeligvis. Ofte har de blot et særligt præg, der giver læseren de ønskede associationer. Her har Dickens været en sand mester. En engelsk litterat nævner disse fire eksempler som typiske:

Squeers. Navnet sættes i forbindelse med verbet *squint*, 'skele' med alt hvad det kan indebære.

Pecksniff leder tanken hen på en hyklerisk og intrigant person.

Moddle kan umuligt være andet end et flæbehoved.

Chollop er amerikaner, og navnet antyder noget om et dominerende væsen, pralende og storsnudet.

Det enkelte navn antyder – mere eller mindre gennemskueligt – et andet ord, der siger noget karakteristisk om den pågældende.

Det netværk af associationer som er knyttet til ethvert navn, både kollektive og »private«, har naturligvis afgørende betydning for den måde, hvorpå læseren oplever det enkelte navn og dermed personen. Det gælder både med hensyn til tid og sted, og det gælder til en vis grad den sociale placering. I hvert fald i lidt ældre litteratur. Sammenlign navne som f.eks. *Amalie*, *Regitze*, *Adelaide* osv. med en række som denne: *Ane*, *Maren*, *Marie* osv. Der er ingen tvivl mulig.

Flere forfattere har selv skildret, hvad deres personers navne betyder for

dem. Som i virkelighedens verden er navnet af afgørende betydning for det forhold, man får til dets bærer. En person uden navn er uden realitet for forfatteren. Først når personen hedder noget, kan han eller hun træde ind i værket og udvikles yderligere. »Navngivningen er personlighedens befrugtning«, siger Martin A. Hansen. »Navnet er vigtigt, det er alt«. Også den fiktive person bliver til sammen med sit navn, og hans eller hendes personlighed tager farve af navnet. Måske ikke så mekanisk som det er skildret ovenfor, men på en måde der svarer til den navneoplevelse, vi alle kender fra vores daglige omgang med hinanden. Der opstår en række vekselvirkninger mellem person og navn og mellem navn og forfatter. Navnet bliver så at sige det medium, hvorigennem forfatteren etablerer sit eget personlige forhold til sine personer. Som Klaus Rifbjerg skildrer det: »De fiktive personers navne er afsindigt vigtige – og i mit tilfælde afhænger, hvad jeg skriver og hvordan jeg skriver helt og holdent af personernes navne«.

Personlige associationer

Rundt om i litteraturen finder man eksempler på, hvordan en forfatters helt personlige forhold til bestemte navne kan få betydning. Det klassiske eksempel er her Schillers forkærlighed for navnet *Charlotte*, som han giver hele tre af sine kvindelige hovedpersoner, eller Byrons særlige forhold til navnet *Mary*, noget han selv omtaler flere gange.

Om den franske forfatter Honoré de Balzac ved man at han gjorde sig overordentlig stor umage med sine personers navne. Således fortæller en af hans venner om, hvordan han og Balzac en gang brugte en hel dag til at vandre

rundt i forskellige parisiske bydele for at finde et navn til en romanperson. Hver eneste dørplade, hvert gadeskilt, hver plakat blev gransket nøje. Efter en lang ørkesløs vandring, hvor vennen til sidst blev så træt at han nægtede at fortsætte, lykkedes det endelig. Pludselig så Balzac på et dørskilt navnet *Marcas* og udstødte et råb af glæde over endelig at have fundet hvad han søgte. Fra det øjeblik hed manden *Marcas*, og der stod nu kun tilbage at udarbejde et fornavn i overensstemmelse med *Marcas*, som jo var et efternavn. Efter omhyggelige overvejelser fandt Balzac frem til navnet *Zepherin*, og da Zepherin *Marcas* nu så at sige eksisterede, kunne fortællingen tage sin begyndelse.

»Der er skribenter, som bare gramser i navneposen og giver deres personer navne, de tilfældigt får fingre i. Jeg ser lidt ned på metoden, tilstår jeg, ellers vil jeg ikke sige noget ondt. Selv kan jeg i måneder, ja i år, gå og vente paa det rette navn«, siger forfatteren (Martin A. Hansen) til sin muse i novellen »Midsommerfesten«.

Et bestemt navn kan i sig selv blive anledningen til en fortælling. Her er det altså ikke personen, der skal have et navn men navnet der skal have en person, så at sige. Et eksempel nævner Riffbjerg fra novellen »Påskeæg«, hvor pigen, Elisabeth Baumhart får et påskeæg af træ, og hvor træmotivets kom til på grund af pigens navn. »Novellens opspring var navnet, og det var navnet som forløste alle ideerne undervejs«.

Brugen af navne

Navnebrugen er altid afhængig af situationen, samtidig med at vi selv kan påvirke situationen gennem den navnebrug, vi vælger: den friskfyragtige »Gamle skiderik«, den seriøse »Andersen«, den nedladende »Du der« osv.

Ethvert sprog rummer muligheder for at signalere en række grader af formalitet, fra det stiveste til det ømt intime:

Koldt/formelt	<i>Fru Birthe Jørgensen</i> <i>Fru Jørgensen</i> <i>Jørgensen</i> <i>Birthe</i> <i>Bitten</i>
Varmt/intimt	<i>Misser</i>

Navnet rummer så mange muligheder, at flere af dem kan betragtes særskilt. Vi kan således tale om en særlig socio-stilistisk funktion der gælder etablering af kontakt, endvidere en situations- og rollemarkerende funktion, jfr. eksemplet ovenfor, samt eventuelt en ren humoristisk funktion.

På en måde er navnets socio-stilistiske funktion vigtigere end den elementære identifikationsfunktion. I hvert fald er det her, navnet er mest interessant og mest udtryksfuldt.

Navnets kontaktskabende funktion kommer klarest til udtryk i situationen med den velmenende ældre dame, der med sit mest indladende tonefald spørger den femårige »Nå, hvad hedder du så, min lille ven?« Almindeligvis ligger der heri et ærligt ønske om at komme i nærmere kontakt med den pågældende, og det kan man lettere hvis man ved, hvad hinanden hedder. Når det gælder voksne, er sagen som altid mere kompliceret. Her må vi som regel vente, indtil vi diskret kan hviske til side- manden: »Hvad hedder den herre derovre med brillerne?« og når vi så kender svaret, kan vi etablere et mere personligt forhold til vedkommende. Så længe mennesker blot er ansigter for os, mangler der noget væsentligt i vores forhold til dem, egentlig uanset hvor godt vi i øvrigt kender dem. Den buschauffør man har kørt med ind til

byen hver morgen i årevis, får pludselig en anden betydning for en, når man ved at han hedder Andersen, og kan tale om ham på den måde: »Jeg syn's sørme Andersen er lidt sent på den i dag!«

Oplevelsen af navne

Vi kender alle tilfredsstillelsen ved at erfare at en bestemt person, lægen, skolelæreren, en overordnet osv. husker ens navn. Omvendt er det altid lidt ærgerligt at høre bemærkninger som »Hvilket navn er det nu?« eller »Hvad søren er det nu du hedder« fra folk af hvem man havde ventet at de kendte ens navn. Dette at huske en persons navn er altid meget vigtigt. Det fortælles at amerikanske kandidater til kongressen tager kurser i at huske navne på de hundreder af støttepersoner der skal hjælpe dem ind ved valget. Uden at kunne sige »Hello, Mr. Thompson, Smith, Miller osv.« til de enkelte, får man ikke deres støtte i valgkampen. Navnet er det medium, så at sige, hvorigennem en egentlig ægte kontakt formidles.

Denne kontaktoplevelse kan godt være ensidig, for eksempel i forholdet mellem mennesker og dyr. I visse tilfælde kan dyrs navne vel være praktisk begrundet, men når det blot gælder en identifikation, nøjes man almindeligvis med et nummer. Tidligere var det ikke ualmindeligt at man – i hvert fald på et mindre sted – også havde navne til dyrene, en skik man stadig kan finde rundt om i verden. Og så ligger der andet og mere end det rent praktiske i et dyrs navn, en markering af et personligt forhold mellem dyret og dets ejer, en oplevelse af kontakt.

Mange forældre vil ikke genkende til noget i historien om den lille dreng, der gav sit kæreste legetøj, Le-

Charles Dickens var en mester i at karakterisere sine romanfigurer allerede gennem de navne han gav dem. Hvem kan være i tvivl om at Uriah Heep er »krybende og underdanig i lurende ondsind, – som Henning Krabbe skriver i »Verdens Litteratur Historie«? – Eller at David Copperfield, titelfiguren i samme roman, er køn, rask, ærlig, en lykkens pamfilius? Tegning af »Phiz« (udsnit).

go-lokomotivet, bolden, fiskehjulet sine egne helt private navne, for som han sagde. »Så synes jeg mere, de er helt mine egne«.

Så er der den situationsmarkerende funktion, hvor nogle af en persons navne bruges af bestemte mennesker og andre navne af andre mennesker, af-

hængigt af situationen. Særlig gælder det i forbindelse med rollefordelinger. Hvilken rolle optræder den talende i? Den overordnede eller den underordnede. Forældrenes eller barnets. Den nære vens eller kollegaens osv.? En engelsk navneforsker siger ligefrem at navnets vigtigste funktion er rollemarkeringen. Som det hedder i sangen:

»Mother calls me William
Auntie calls me Will
Sister calls me Willie
But Dad calls me Bill.«

Ofte er det sådan at navnene fra den ene gruppe får en helt anden stilværdi hvis de bruges af den anden gruppe. Hvis således en mor har et særligt kælenavn til sin store dreng og et par af hans kammerater tilfældigt kommer til at kende det, så kan de drille ham til vanvid ved at bruge dette private og intime navn til ham.

Navnes stilværdi i dagligsproget

I flere sprog er der meget nuancerede systemer af navne og navnevarianter med hver sit brugsområde. Således i russisk hvor det er så kompliceret at man skal have et indgående kendskab til sproget for at kunne forstå de oftest hårfine nuancer. Et godt eksempel finder vi i Dostojevskijs roman »Brødrene Karamazov«, hvor den ene af brødrene *Dimitrij Fjodorovitj Karamazov* tiltales og omtales på mange forskellige måder, alt efter situationen:

Dimitrij Karamazov kaldes han af anklageren i retten. Det er den officielle, helt »kolde« form.

Broder Dimitrij eller *Broder Dimitrij Fjodorovitj* er de to andre brøders navn til ham, både når de taler *til* ham og når de taler *om* ham. *-vitj* er det rus-

siske patronymikonsmærke (patronymikon (gr.) 'fadernavn'). Dette navn har ikke som i dansk karakter af efternavn. Det bruges mest i fortrolige situationer og har her et præg af agtelse. *Dimitrij* eller *Mitja* kaldes han af faderen og af Grusjenka, den pige de begge er forelskede i.

Mitenka, en fast afledning af *Dimitrij*, bruges her med tydelig negativ karakter af folk i byen i deres sladren om ham.

Når det gælder sådanne afledninger af russiske navne, er det vanskeligt at sige ret meget generelt idet stilværdien af de enkelte afledninger ofte skifter alt efter hvem der bruger dem. Der er forskel på om man er barn og bruger en bestemt form af en voksens navn eller om den talende selv er voksen. Således er en form som *Van'kja* (af *Ivan*) helt neutral når en voksen bruger den til et barn. Brugt af en voksen *om* en anden voksen får *Van'kja* derimod nedsættende eller foragtende karakter og bruges kun f.eks. under et skænderi. Almindeligvis er *Vanja* den neutrale, familiære form (jfr. Tjekov's »Onkel Vanja«), men brugt til eller om et barn tager det præg af situationen og bliver kælenavnsagtigt. Endelsen *-usko* giver alle navne et familiært, fortroligt præg, undtagen når den anvendes til ældre menneskers navne. Så er f.eks. *Ivanusko* helt neutralt. Noget lignende gælder for flere andre endelser der er knyttet til forskellige aldersklasser og kun bliver subjektivt ladede når de anvendes om personer i andre aldersgrupper end dem de egentlig tilhører.

Også i andre sprog uden sådanne differentierede afledningssystemer kan forholdet mellem mennesker udtrykkes yderst nuanceret ved hjælp af navne. Der er det dog som oftest meget vanskeligere at beskrive fordi det drejer

sig om helt individuelle former med en ganske »privat« brug hvor kun den særligt indviede forstår at værdsætte et lille *Pusser* på den rigtige måde. Situationsmarkeringen er ofte påfaldende ved brugen af øgenavne eller vurderende tilnavne. Det gælder f.eks. når personer i overordnede roller, f.eks. skolelærere, officerer eller chefer får den slags navne. Her ligger ofte implicit et ønske om at få vedkommende »pillet ned« fra en højere position. Direktør Blichfeldt-Iversen bliver ligesom mere menneskelig, en af »vore egne«, når man omtaler ham som *den gamle*. Den diskrete respektløshed knytter underordnede sammen.

Øgenavne

Når ligestillede bruger tilnavne om hinanden, opleves de derimod almindeligvis negativt. Selv om alle i landsbyen har et eller andet særligt navn, bruger man det ikke over for vedkommede. Fra tidligere tid kendes mange beretninger om hvordan folk kunne chikanere hinanden med diverse skældsordsagtige tilnavne. Ofte gik det så vidt, at retten måtte bilægge tvistighederne. Men også i vor egen tid kan øgenavne være sårende også selv om de i deres indhold er ret så harmløse. »Du skal passe på, de ikke begynder at kalde dig Tykke!« Den slags advarsler om det ene eller det andet navn, har nok altid kunnet gøre et vist indtryk.

De fælles tilnavne har tidligere haft stor betydning f.eks. i landsbyfællesskabet, noget der stadig gør sig gældende. Når man ligesom alle andre kalder den gamle Thomas i Vestergård *Høns-Tammes*, kan man dermed vise at man hører til i byen og har ret til at bruge sådanne indforståede tilnavne. Hvis en tilfældig bybo tager den slags fælles navne i brug, virker det påtaget

friskfyragtigt og unaturligt. Han er ikke en af vore!

I fremmede kulturer kan bestemte navne være knyttet endnu nærmere til bestemte situationer, ikke alene i daglig omgang mellem mennesker men også i mere specielle situationer. Således kunne man tidligere finde en meget specifik navnebrug i mange afrikanske kulturer, hvor den enkelte kunne have særlige navne til særlige lejligheder, rituelle navne. I de mosaiske trossamfund findes stadig reminiscenser af en sådan meget speciel navnebrug.

Georg Søndergaard
Center for nordiske studier
Odense Universitet

– efter »Bogen om personnavne«
Politikens Forlag, 1979.

Stor reform – små bogstaver

Retskrivningsreformen af 1948

I 1948 udgav George Orwell sin berømte roman *1984*, hvori han skildrer et mareridt af et fremtidigt samfund med effektiv kontrol over borgerne og total knægtelse af individet. Gik det så galt? Ja, nogle steder i al fald.

Det var også i 1948 vi i Danmark fik den retskrivningsreform som først og fremmest afskaffede de store bogstaver i substantiverne, altså navneordene. I debatten forud og lige efter spåede man analfabetisme og åndeligt mørke over Danmark som en følge af reformen. Gik det så galt?

Skikken at skrive Substantiverne med stort Begyndelsesbogstav kom først til Danmark o. 1500. Det var indvandrede tyske Bogtrykkere som havde Vanen med hjemmefra, og den overførte de alt-saa til det danske Sprog.

Først i Begyndelsen af 1800-Tallet begyndte man at diskutere Berettigelsen af de store Bogstaver, og mange kendte og indflydelsesrige Personer gik over til at skrive med smaat, ogsaa i trykte Tekster. Deres Bevæggrunde var først og fremmest det Nordiske: smaa Bogstaver i Substantiverne, ligesom i Svensk, vilde nærmere de nordiske Skriftsprog til hinanden. Det er karakteristisk at Højskolesangbogen siden sin første Udgave (1894) har haft »nordisk Retskrivning« og paa den Maade markeret Højskolens Orientering mod det Nordiske.

Mødet i Stockholm

I 1869 samledes i Stockholm sytten prominente sprogforskere, forfattere, lærere og politikere fra Danmark, Norge og Sverige for at diskutere hvordan man kunne nærme de to skandinaviske sprogs retskrivninger til hinanden – idet man på det tidspunkt endnu ikke regnede med at der eksisterede et norsk skriftsprog.

Ideen til mødet var udsprunget af tidens filosofiske og litterære skandinavisme, som blomstrede op i alle de tre lande efter Danmarks ulykkesår 1864.

Mødet anbefalede som noget af det vigtigste at man afskaffede de store begyndelsesbogstaver i det dansk-norske skriftsprogs substantiver, dog ikke navne.

Tyve år senere, omkring 1890, så det ud som om de små bogstaver kunne indføres. I akademiske og pædagogiske kredse med stor indflydelse anbefalede man reformen, kendte sprogforskere var for, og selv undervisningsministeren sluttede sig til. Men en kreds af bekymrede – eller rasende – traditionalister under anførsel af digteren Ernst von der Recke havde held til at rejse en offentlig debat som skræmte regeringen fra vid og sans, så reformplanerne blev opgivet. Men i Norge blev de små bogstaver tilladt i 1877 og påbudt ved en reform i 1907.

Diskussionen fortsatte efter århun-

dredskiftet. Tilhængerne af det nye var dels skandinavister, dels kulturelt og politisk radikale, som f.eks. Poul Henningsen. Men det var først efter anden verdenskrig der skete noget. Stemningen var nu så antitysk og tilsvarende proskandinavisk at den socialdemokratiske undervisningsminister Hartvig Frisch skønnede at det var politisk muligt at komme igennem med en retskrivningsreform.

22. marts 1948

Det viste sig at være rigtigt, og en bekendtgørelse af 22. marts 1948 indfører små bogstaver i substantiverne, bogstavet *å* for *aa* og datidsformerne *kunne*, *skulle* og *ville*. Den offentlige administration fik frist til 1. oktober samme år til at indføre den ny retskrivning, men skolerne gav man skånsomt lov til at vente til 1950, så en gradvis overgang var mulig.

Det vigtigste i reformen var afskaffelsen af de store bogstaver i substantiverne. De små begyndelsesbogstaver var afgørende med til at gøre det danske skriftbillede mere nordisk, dvs. mindre afstikkende fra norsk og svensk. Men først og fremmest betød ændringen at vi slap for en overflødig vanskelighed i retskrivningen.

De store bogstaver betød et stort spild af god undervisningstid som skolen kunne bruge til nyttige formål, og derfor var lærerne fra begyndelsen meget positive over for reformen. Af A. Noesgaards undersøgelse af børns staveevne fra 1945 fremgår det at fejl mht. store og små bogstaver er den største fejlgruppe og udgør over 35 %. Efter reformen var der ikke nær så mange fejl i stilene, men en undersøgelse som kan sammenlignes med Noesgaards, foreligger ikke. En undersøgelse af studentereksamenstile

fra 1990 koncentrerer sig om de syv største fejltypes, og dér er fejl mht. store og små bogstaver ikke med. Noget må det da vise!

Også mange voksne følte lettelse over at de ikke mere behøvede at dumme sig fordi de ikke var sikre nok i at udpege substantiver.

De fleste kunne sagtens lære at ord som *Stol*, *Blomst* og *Soldat* er substantiver, men det var vanskeligere når det drejede sig om abstrakter: *Uærlighed*, *Læsning*, *Varme*.

Og så var reglerne i øvrigt fulde af fælder. Det skulle være *gaa Glip af*, men *tage fejl af*; man skulle skrive *give Slip*, men *tage fat*; og man *gik Amok*, men *løb grassat*! Man skrev *tage fejl*, men *begå en Fejl* – og *have Ret*. Det hed *til sidst*, men *til Slut*. Og man skulle skrive *voksne* med lille, men naturligvis *Børn* med stort!

Der er historiske forklaringer på sådanne regler, men det ligner unægtelig bare nederdrægtigheder.

Hvad er et navn?

Efter 1948 er det kun navnene der skal skrives med stort, og det er i de fleste tilfælde til at finde ud af.

I den sidste retskrivningordbog der kom før reformen (1923, sidste oplag 1946), fylder afsnittet om store og små begyndelsesbogstaver ca. 9 % af retskrivningsvejledningen, når man fraregner tegnsætningsreglerne. I den nyeste retskrivningsordbog (1996) fylder reglerne ca. 18 %! Og faktisk er reglerne blevet mere komplicerede. Det skyldes især sammensatte navne af typen *Det Kongelige Teater*, *Skolen ved Sundet*, *Kristelig Forening for Unge Mænd* og *Christiansborg Slot*, som man er nødt til at formulere udførlige regler for.

Det er heller ikke altid ligetil at af-

gøre om noget er et navn. Er *hovedbanegården*, *tredivårskrigen* og *månen* navne? Og hvorfor kan man valgfrit skrive *Napoleonskrigene* eller *napoleonskrigene*, men absolut kun *napoleonskage*, altså med lille?

Da de fleste skrivende imidlertid kun sjældent støder på sådanne problemer, er reglerne for stort og lille bogstav i praksis meget enklere end før 1948. Reformen blev en stor lettelse for det danske folk, men unægtelig en tung byrde for Retskrivningsordbogens redaktion.

Bolle-å’et

Indførelsen af *å* for *aa* er udelukkende begrundet i det nordiske hensyn. Der havde aldrig været problemer med at skrive *aa*, som man havde gjort det i dansk siden middelalderen. Og med *å’et* fik vi oven i købet et problem som vi ikke havde haft før: hvor skal det stå i alfabetet?

Dette problem bliver diskuteret frem og tilbage i adskillige år, og i en periode har vi faktisk haft *å* på første plads i *ålfabetet*, sådan som det gamle *aa* var placeret. Men i 1955 fastsætter undervisningsminister Julius Bomholt at *å* skal stå sidst i alfabetet. De to former *aa* og *å* betragtes som rent grafiske varianter af et og samme bogstav, og dets plads er under alle omstændigheder til sidst. Det har den fordel at man ikke behøver at huske at *Århus* skrives med *Å*, men *Aalborg* med gammeldags *Aa*.

Hvis man i 1955 havde kunnet forudse automatisk computeralfabetisering og elektronisk informationssøgning, havde man muligvis valgt at sætte *aa* forrest og *å* til sidst. I øvrigt ville en del forvirring forsvinde hvis der kunne blive enighed om at skifte fra *aa* til *å* i alle sted- og personnavne. Men det er der absolut ikke udsigt til. De fleste som har et *å* i deres navn, skriver det *aa*:

Aage Vestergaard, og flere og flere byer og kommuner går tilbage til *Aa*.

Det stumme d

Afskaffelse af det stumme *d* i datidsformerne *kunde*, *skulde* og *ville* var nok en overflødig, men også ret uskyldig ændring.

Før 1948 skrev man infinitiven med *ll* (*nn*): *det var strengt at skulle op saa tidligt*, men datidsformen var med *ld* (*nd*): *det var strengt at jeg skulde op saa tidligt*. Navnemåderne *kunne*, *skulle* og *ville* er imidlertid et udpræget skriftsprogstræk, og det betyder at de der overhovedet kunne finde på at bruge disse former, var rutinerede skriftsprogbrugere, som også har kunnet finde ud af at stave dem rigtigt. Alle andre kunne bare skrive *kunde*, *skulde* og *ville* hver gang – det ville være korrekt, for det var datidsformer.

Men da man med omhu puttede et *kunne-skulle-ville*-problem ind i næsten hver eneste diktat eller staveprøve i skolen, kunne dansklærerne jo dokumentere at eleverne havde svært ved at stave disse ord rigtigt, og så blev det altså lavet om.

Der er dog også lidt nordisk i det: svensk har datid *kunde*, ellers er det *d-løse* former over hele linjen i norsk og svensk, og Hartvig Frisch begrundede udtrykkelig *kunne*, *skulle* og *ville* med det nordiske hensyn. Men skulle man være nordisk mht. stavning af enkeltord, så var der jo så meget andet man kunne tage fat på.

Andre nyheder

I 1955 kom den første officielle retskrivningsordbog efter reformen. Den havde enkelte staveændringer som ikke direkte er følger af reformen. Stavemåderne *tredie*, *een* og *eet* blev således afskaffet og afløst af *tredje*, *én* og *ét*, men

de gamle former er langt fra forsvundet endnu.

Så gik det bedre med de afsindige stavemåder *fejg*, *dejg* og *sejg*; de er nu næsten borte og afløst af *fej*, *dej* og *sej*. Lige så længe vi har haft officielle retskrivningsordbøger, har der været frit valg mellem *fejg* og *fej*, *sejg* og *sej*, og først i 1923 kom *Dejg* til ved siden af *Dej*. Men jeg har endnu aldrig truffet nogen hvis dansklærer før 1955 har fortalt dem at *fej*, *dej* og *sej* var mulige og fuldt korrekte. En ejendommelig form for ortografisk sadisme?

En hurtig succes

Den nye retskrivning blev en hurtig succes. Skolerne og det offentlige havde som nævnt pligt til at skifte til det nye, men mange privatpersoner og private firmaer ventede ikke længe med at følge med. En Gallupundersøgelse fra 1980 viser ganske vist at der på det tidspunkt var 27 % som stadig skrev efter den gamle retskrivning, men det må mest have været huskesedler, julekort og andre private budskaber.

Den konservative del af dagspressen holdt sig naturligvis til den gamle retskrivning, mens andre aviser ret hurtigt tilsluttede sig – en enkelt provinsavis oven i købet før reformen var officiel! Et år efter reformens ikrafttræden var halvdelen af dagspressen gået over til den nye retskrivning.

Efterhånden kom også den konservative dagspresse med. Det hjalp nemlig en hel del på reformviljen da typograferne i 1956 fik gennemført en overenskomst som gav højere betaling for at sætte med den gamle retskrivning. Den sidste avis der kom med på det nye, var *Ærø Folkeblad* i 1965.

Forlagene var endnu hurtigere end pressen. Efter et par år var næsten alle nyudgivelser med ny retskrivning, hvis

ikke forfatteren udtrykkelig havde ønsket andet. Men alligevel synes det ikke at være et problem, her 50 år senere, at få læserne til at acceptere bøger med gammel retskrivning. Både børn og voksne læser dem ubesværet, oplyser bibliotekerne. Lagde De for resten mærke til at der er brugt gammel retskrivning i et par afsnit i denne artikels begyndelse?

Vi har ikke haft retskrivningsreformer siden 1948, men sidste år kom der for første gang en lov om retskrivningen. Den bestemmer at dansk retskrivning fastsættes af Dansk Sprognævn, dog således at evt. principielle ændringer skal godkendes af undervisningsministeren og kulturministeren. Ret-skrivningen offentliggøres i Sprognævnets Retskrivningsordbog.

Der er i øjeblikket ingen planer om retskrivningsreformer.

Det danske sprogs undergang

Modstanden mod det nye forud for 1948-reformen havde været højroret og debatten hidsig og forbitret, som altid når der diskuteres retskrivning. I læserbrev efter læserbrev og kronik på kronik forudsagde modstanderne at reformen ville gøre det danske sprog ulæseligt, og man kappedes om at stå på hovedet for at konstruere sætninger som ville blive ulæselige eller flertydige med den ny retskrivning. Et af de morsomste eksempler er

Kong Kristian stod ved højen mast

som jo kan læses som om *højen* betyder 'bakken' og *mast* betyder 'fladtrykt'. Den slags var der nogle der tog alvorligt den gang.

Naturligvis blev der også hurtigt dannet en forening som skulle arbejde for genindførelsen af den gamle retskrivning, nemlig *Dansk Sprogværn*,

som blev oprettet 1955, samme år som Dansk Sprognævn. Den blev nedlagt i 1980, da galden var opbrugt.

Under debatten blev det som nævnt gang på gang forudsagt at reformen betød dødsstødet for det danske sprog, og at den ville gøre danskerne til alfabetter og dermed gøre det af med al dansk kultur i løbet af et halvt hundrede år.

Det er et halvt hundrede år siden i år.

Litteratur

A. Noesgaard: Fejltyper i dansk Retskrivning. Kbh. 1945

Torben Andersen o.a.: Stavefejl. En undersøgelse af stavefejls-mønstre i gymnasiet. Undervisningsministeriet (Gymnasieafdelingen) 1992.

*Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
København's Universitet*

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072, 6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 158,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

**Mål & Mæle,
Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.**

En på grineren

»Hvad synes du om den oplevelse?«, spurgte en interviewer for nylig en ca. 12-årig pige, og denne svarede: »Det var bare *grineren*!«. Andre variationer er *vildt grineren* og *herregrineren*, når man i ungt sprog vil beskrive noget som 'meget morsomt'.

Selve ordet *griner* er afledt af udsagnsordet *grine* og betyder 'en omgang grineri' og det ligner navneordene *selv-henter*, *vasker*, *husker*, *skraber* (= lur), *bytter*, *kikker*, *slapper* og *lytter* (om det at lytte).

Læg mærke til at det ikke svarer til almindelige afledninger med *-er* (også kaldet nomen agentis-afledninger), fx *visker* og *bager*, der jo betegner en ting eller person som udfører den handling udsagnsordet beskriver, her *viske* og *bage*.

Den bestemte form, *grineren*, er her bemærkelsesværdig fordi denne type afledninger oftest bruges i den ubestemte form: *være med på en lytter*; *drengene uddelte vaskere i snevejret*, selvom de har bekendthed som en mulighed: *det var ham der slog selvhenteren*; *skraberen endte med at være fire timer*.

Man kunne forestile sig at bekendtheden i *grineren* imiterer en anden type afledninger som næsten uden undtagelse optræder i bestemt form, fx *døgneren* (om døgnkiosken eller døgninstitutionen), *fritteren* (om fritidshjemmet), *hyggeren* (om et stille hjørne sammesteds), *spiseren* (om spisefrikvarteret) eller *viceren* (om viceinspektøren). Her bruges bekendthed til at markere ind-

forståethed, og mange af disse navneord får nærmest egennavns karakter for brugerne. Disse afledninger er dog dannet ved først at smide størstedelen af ordet væk, fx bliver kun roden *spis* tilbage af spisefrikvarteret, og til denne rod er føjet afledningsendelsen *-er* + bekendthed *-en*. Tilsvarende kan man også have noget på *fornemmeren* og man kan være på *skideren*, og disse to udtryk kan i princippet være afledt af udsagnsord ligesom *grineren* må være det.

Den største nyskabelse er dog den påfaldende syntaks i udtrykket *det var vildt grineren*. Det viser sig at de unge behandler *grineren*, ikke som et navneord, men som et tillægsord. Det er nemlig sådan at *vildt* for tiden er en af de almindeligste forstærkere til tillægsord og biord: Det er fx *vildt dyrt* at ringe til Australien. Det er svært at finde paralleller til denne tillægsagtige brug, men udtryk som *det var toppen/ bunden* ligner.

Det er dog tvivlsomt om denne type nyskabelser får varig indflydelse på den danske syntaks. Hvis udtrykket overlever denne ungdomsgenerations modebestemte slangbrug, så vil det højst sandsynligt være som et fast udtryk der stikker af fra den normale syntaks. Til dem der ser med bekymring på sådanne sproglige fornyelser, kan man derfor tilføje at det nok ikke bliver vildt sørgere med det danske sprog.

PF

Feltarbejde blandt ånder

I sin afskedsforelæsning tidligere på året sagde Jørgen Rischel, at tiden er for knap til at opstille stadig nye generelle modeller af verdens sprog, når så mange af verdens ca. 5000 sprog er ved at uddø, endnu før de er beskrevet. Jørgen Rischel har selv beskrevet så forskellige sprog som bl.a. vestgrønlandske dialekter og senest nogle af østens mindst kendte sprog. Artiklen her handler om arbejdet med at beskrive et uddøende sprog, som tales af en lille stamme i regnskoven i grænseområdet mellem Thailand og Laos. Stammen kaldes nedsættende af nogle thailændere for »de gule blades ånder«, fordi man ikke ser så meget til personerne selv, men mest finder deres forladte hytter af gulnende palmeblade.

Stammens sprog, mla'bri', er et austroasiatisk sprog, som er i familie med andre mon-khmer-sprog, som tales eller taltes af den oprindelige befolkning i området. De sproglige slægtskabsforhold er dog temmelig uafklarede, bl.a. fordi det er vanskeligt at skelne mellem låneord fra nabosprog, især fra thai, tin og khmu, og ord af fælles oprindelse. Mla'bri' er meget forskelligt fra de indoeuropæiske sprog (fx dansk) ved f.eks. ikke at have bøjningsendelser og ved at have en form for afledningsendelser (infikser), der indsættes mellem ordets første konsonant og resten af ordet.

Selv om sproget nu tales af færre end 200 mennesker, er der alligevel påfaldende store individuelle variationer, og Jørgen Rischel har som den første dokumenteret, at der er to klart forskellige varianter, hvoraf den ene i dag tales af færre end 10 mennesker. Jørgen Rischel har beskrevet den sjældne variant (mla'bri' β) i en omfattende afhandling, Minor Mlabri. A Hunter-Gatherer Language of Northern Indochina, som udkom i 1995. De to varianter er muligvis et resultat af alvorlige stridigheder mellem to dele af stammen. Visse ord er blevet tabu i den ene variant af sproget; mens andre er blevet tabu i den anden, sådan at stammerne ikke bare fysisk, men også i ordforråd har fjernet sig fra hinanden.

CE

I denne artikel vil jeg kort berette om nogle sider af mit møde med en stamme af samlere og jægere i det nordlige Thailand, de såkaldte 'gule blades ånder'. Professor Søren Egerod inviterede mig med i en lille gruppe bestående af professor Therapan L. Thongkum

fra Chulalongkorn Universitet, Søren Egerod selv og undertegnede. Formålet var at gennemføre sprogligt feltarbejde med dette folk, som kalder sig selv mla'bri', dvs. 'skovens folk'. De har holdt sig for sig selv indtil for nylig, og de anser traditionelt deres egen stamme

for de eneste rigtige mennesker. Ånderne, som besjæler naturen, bryder sig ikke om, at mla'bri'erne blander sig med andre mennesker, så de skal helst bringe ånderne en ceremoniel offergave, når de har talt med sådan nogle skabninger som sprogvidenskabsfolk. Det er derfor et meget vigtigt element i det sproglige feltarbejde at lede i nærtliggende landsbyer efter passende grise og andre slags værdifuld føde, som mla'bri'erne kan ofre og få et godt måltid på bagefter. Det er klart, at det kræver megen takt at nærme sig mla'bri'erne; faktisk er det pr. definition en umulig situation. Alligevel kom vi på god fod med mla'bri'erne, og vi lærte meget om deres sprog uden at gøre nogen videre skade, tror jeg, i sammenligning med den skade, der allerede er sket ved uoprettelige ændringer i deres omgivelser.

At tale om sprog med samlere og jægere

Det har været en meget interessant oplevelse at erfare, hvor vanskeligt eller måske sommetider umuligt det kan være at gøre det rent sproglige feltarbejde meningsfyldt for informanten selv, hvis han eller hun er så forholdsvis uberørt af civilisationen, som mla'bri'erne er. Skolen og hverdagen i det moderne samfund har vænnet os til mange ting, også til modersmålet, og vi tager det i den forbindelse som en selvfølge, at vi tilhører en helt igennem skriftlig kultur. Mla'bri' er udelukkende et talt sprog, og mla'bri'-kulturen er en statisk kultur, der lever sit eget liv uden ret megen påvirkning fra civilisationen. Ganske vist har man lært at klæde sig i aflagt tøj og at bruge lommeglyttere, som stammer fra bjergbønderne i området, og mla'bri'erne har også tilegnet sig forskellige færdigheder

såsom kurvefletning; men deres egen teknologi er traditionelt på så lavt et stade, at man har talt om en præ-stenalderkultur eller »bambuskultur« (det er et spørgsmål for sig, hvor oprindelig denne kultur er; en anden mulighed er »kulturel regression«: overgang fra en oprindelig mere udviklet til en mere begrænset overlevelseskultur hos en stamme, der engang i fortiden måtte trække sig tilbage til de mest utilgængelige bjergskove). De var bevidste om den bedrøvelige kendsgerning, at deres egen kultur var ved at uddø, og ved nogle lejligheder syntes de at se et formål med vores optegnelse af deres sprog, så det ikke gik uigenkaldeligt tabt. På andre tidspunkter spurgte de, om vi ville undervise folk andre steder i mla'bri', så mange mennesker kunne komme til at tale deres sprog. Men det meste af tiden var de nok bare tålmodige og ventede på, at de kedelige seancer blev overstået, så vi kunne få et godt måltid eller en god hvilestund sammen.

Vi delte sandelig mange gode måltider og hvilestunder gennem årene, og jeg mener selv, at denne fritid er den bedste tid, jeg har tilbragt sammen med mla'bri'erne. For øvrigt var det sproglige udbytte af disse pauser i mange tilfælde af overordentlig stor betydning; det er tankevækkende, hvor meget man lærer om sprog blot ved at være sammen med mennesker i et stykke tid – uanset om man under samværet er optaget af at iagttage deres sproglige adfærd eller ej. Hvis man kunne bruge et helt liv på opgaven i stedet for nogle få uger om året, ville det sandelig være mere frugtbart at holde sig til rollen som deltagende observatør i stedet for at anvende formelle indsamlingsmetoder, hvor den sproglige kode bag ytringer er hævet op på et meta-plan, som ikke er

særlig meningsfuldt for informanterne. Med de fleste informanter tog det temmelig lang tid at lære, at man kan tale om ytringer – om de var acceptable på mla'bri' eller ej – uden at der foreligger nogen samtidig situation, som ytringerne henviser til på en realistisk måde.

Dette er en almindelig erfaring for alle antropologer og sprogforskere, der foretager sådant feltarbejde, og der er mange anekdoter om informanternes reaktioner på fjollede spørgsmål såsom »Kan man sige ...?« eller »Hvis jeg vil sige ..., er det så OK?« eller lignende. Jeg skal ikke bidrage med flere anekdoter, men blot tilstå, at selvom vi udmærket kendte til problemet, så følte vi paradoksalt nok, at vi var nødt til at gribe til sådanne fremgangsmåder for overhovedet at komme nogen vegne, da vi på ingen måde kunne blive i mla'bri'ernes område i længere tid (de lever stadig under palmebladshalvtag [i bivuakker] og rejser til fods over store afstande, når der er mad nok). Alternativet til den formelle seance blev demonstreret for os på en fin måde af en informant efter en lang samtale om terminologi og udtryk i forbindelse med klatring i træer og indsamling af honning – navne for kurve, fakler, og verber for den klatrendes forskellige stillinger og handlinger, osv., som vi blev ved med at misforstå. Han fandt samtalen frugtesløs og foreslog i stedet, at jeg fulgte med ham ind i skoven næste gang. Der skulle vi finde et fint, højt træ med et bibo i. Hvis jeg så kravlede op i træet med ham, ville jeg få den viden om det virkelige liv, som er nødvendig for at forstå, hvordan mla'bri'erne taler om det at klatre i træer og om aktiviteter ved indsamling af honning. Han havde selvfølgelig fuldstændig ret.

Igennem de seneste år har jeg nogle

gange været alene ude i skovområdet (dog uden at klatre i træer) for at komme i kontakt med mla'bri'erne og for at se, om der skulle være nogen, som var villige til at optræde midlertidigt som sproglig informant, helst i den nærmeste landsby. Jeg var nødt til at komme i kontakt via hmong-bønderne, som føler, at de har ret til mla'bri'ernes arbejde. Både mla'bri'erne og hmong'erne var meget venlige og gæstfri ved disse lejligheder, og det var spændende at bo hos dem og høre på den uformelle snak (på både mla'bri' og nordthai), som mla'bri'erne udveksler hjemme.

Når informanterne efterligner sprogforskeren

Det må have været en underlig oplevelse for mla'bri'erne at høre de første fremmede forsøge at sige ord på mla'bri'. På en af vores første feltrejser havde vi som informant en dreng på omkring 12 år. Af en eller anden grund gjorde han mig til en slags midlertidig fader. Derfor forekom det naturligt, at jeg skulle gennemføre sproglige interviews med ham, selv om det i denne tidlige fase af projektet mest var vores thailandske kollega, der forestod interviewene. Drengen havde en meget god stemme, så vi gennemførte en seance, hvor jeg gennemgik nogle ord på mla'bri', mens det hele blev optaget på bånd. Samtalen blev besværliggjort af, at der ikke var noget sprog, som vi begge talte godt nok, så for at fremskynde denne optagelse benyttede jeg den noget suspekte metode, at jeg foresagde udvalgte, velkendte ord eller udtryk for ham på mla'bri', hvorefter jeg bad ham om at gentage dem, for at vi kunne optage lydene på bånd. Efter nogen tid syntes mine kolleger at more sig meget, og til sidst måtte jeg holde inde. De forklarede, at de havde lagt

mærke til, at drengen viste mig sin agtelse ved at gentage mla' bri'-ordene næsten fuldstændig, som jeg havde udtalt dem inklusive de åbenlyse fejl, jeg begik i nogle tilfælde. Jeg tænker med nogen rædsel på, om han stadig er under indflydelse af dette møde med fremmede, som lærte ham at tale »ordentligt«.

I andre tilfælde førte sammenstødet mellem fremmed og ægte mla' bri' kun til midlertidig forvirring. Ved mit første møde med en mla' bri' på et afsidesliggende sted forsøgte jeg at gøre et godt indtryk ved at tiltale ham på mla' bri', men han så aldeles forvirret ud og svarede mig på nordthai. Det var først, da en hmong-ledsager sagde: »Han taler dit eget sprog – tal det selv, han vil gerne lære det!«, at han fandt ud af, hvad jeg forsøgte. Den skeptiske læser vil straks tænke, at forvirringen skyldtes sprogforskerens elendige udtale, men det var ikke rigtig sagen. En del af årsagen var, at den mla' bri'-talendes dialekt adskilte sig nærmest dramatisk i ordforråd fra det, vi var nogenlunde vant til, så i hans ører må min tale have lydt nærmest som et nonsensvers fra Alice i Eventyrland. Det viste sig imidlertid, at thailændere og hmonger havde gjort nar ad ham i årevis på grund af hans sprog; men nu begyndte han at fortælle mig på mla' bri' om betegnelserne for både det ene og det andet. Han var åbenbart ret glad for det, selv om de mærkelige lyde gav anledning til nogen morskab blandt de omkringstående. Herefter benyttede han enhver lejlighed til at oplyse mig om ord på mla' bri', og jeg tror, at det fik ham til at føle, at han havde vundet nogen anseelse, fordi hans sprog var værd at forklare for andre.

Vi har jævnligt oplevet, at mla' bri'-erne var glade for, at vi arbejdede så

hårdt på at sætte os ind i deres sprog, og endog stolte af os, når det lykkedes os at frembringe rimelige prøver på deres sprog. Jeg blev engang lykønsket specielt, fordi jeg havde været i stand til at udtale bestemte udtryk på mla' bri' meget hurtigt; men de forstod aldrig, hvorfor vi havde så alvorlige vanskeligheder med at forstå, hvad de sagde meget hurtigere. De blev også ved med at undre sig over, hvorfor vi så ofte bad dem om at gentage noget. De tilskrev det en eller anden mangel hos os, hvilket jo var helt rigtigt: vi var mangelfulde ved ikke at være mla' bri' og dermed kunne forstå alt fra første færd. Som en følge af min egen vane med at gentage spørgsmål og med at lytte med hovedet tæt ved informantens hoved, fik jeg øgenavnet *Ket hlut* på mla' bri', 'det døve øre'.

Informanter med talent for sprogforskning

Engang under en lang og trættende feltseance mistede en af vores ældre informanter tålmodigheden. Vi havde altid problemer med vokallængde i mla' bri': nogle vokaler var lange, andre var meget lange eller endog overordentlig lange; få vokaler var nogen sinde rigtig korte efter dansk målestok. Hidtil havde vi ikke været i stand til at finde et klart system i vokallængderne, selv om vi havde forsøgt at skelne mellem to grupper af ord: dem med en meget lang vokal og dem med en knap så lang vokal (eller kort sagt: mellem ord med lang og kort vokal). Så fandt vi denne ældre mand, som var en glimrende informant og som viste sig at have været informant for en thailandsk bankmand og amatørprogforsker et kvart århundrede tidligere. Den ældre mand lavede klarere og mere systematiske forskelle i vokallængde end vores

tidligere informanter, men det var stadig vanskeligt at klassificere alle ord efter vores todeling. Vi vendte derfor tilbage til nogle af ordene med mellemrum i stadig nye sproglige omgivelser, eller i sammenligning med lignende ord, som vi havde noteret med en anden vokallængde. Dette er altså men lige ud ad landevejen for sprogforskeren. Vores ældre informant klarede det fint i lang tid, indtil han pludselig udbød, at han var irriteret på os. Det viste sig, at han havde holdt rede på de ord, vi havde skrevet ned i vores notesbøger (selv om han ikke vidste noget om skrift). Han syntes, at vi med vores udspørgen arbejdede som bier, der fløj fra den ene blomst til den anden, hele tiden på vej videre; men så med mellemrum vendte vi tilbage til den samme blomst, selv om vi allerede havde været der en eller to gange tidligere. Hvorfor i alverden gjorde vi sådan noget? Det var et vanskeligt emne at forklare.

Det svære ved vokallængdeforskellene i dette sprog er i virkeligheden, at de er ved at smelte sammen. Mange (måske de fleste) talende har mindre tydelige og systematiske forskelle på lange og korte vokaler, end denne ældre herre havde. Der deltog også en anden informant i seancen med den ældre herre; det var en ung mand, som kun syntes at have antydninger af forskelle mellem meget lange og ikke så lange vokaler. Derfor arbejdede vi først på den måde, at vi for hvert ord bad den unge mand om at tale først og den ældre bagefter. Vi gjorde sådan, fordi vi ønskede, at den unge mand skulle være en stødpude mellem os og den ældre mand, så vi ikke øvede så stærk indflydelse på den ældre ved vores måde at tale på. Dette virkede fint, fordi han ikke kunne drømme om at imi-

tere sin unge vens udtale. Og alt gik godt, indtil den ældre mand blev stødt over hele tiden at blive henvist til andenpladsen. Så vi var nødt til at lade dem bytte roller og spørge ham først. Dette gik for sig i nogen tid – den unge mand sad stille og lyttede opmærksomt til sin ældre vens udtale, før han sagde noget selv. Han lagde også mærke til, hvordan vi sprogfolk sad og sagde til hinanden: »Den er kort«, »Den er lang« på dansk. Efter et stykke tid begyndte han at bryde ind, hver gang den ældre mand havde udtalt et ord; på ganske klart dansk sagde han, »Den er kort« eller »Den er lang«. Han må have forstået sammenhængen mellem disse udbrud af underlige danske lyde og forskellen i vokallængde, for han ramte faktisk rigtigt meget ofte. Dette er desto mere interessant, fordi denne kategorisering ikke svarede særlig godt til forskellene i hans egen udtale. Kort sagt var denne unge informant ved at opøve sig til at blive en god assisterende feltarbejder.

Den sproglige bevidstheds forbandelse

Desværre var der en anden bivirkning af denne seance, som i øvrigt var en veritabel *tour de force*, eftersom det var vores mål (som vi nåede) at gennemgå hele vores mla'bri'-ordforråd med den glimrende ældre informant og hans unge ven. Vi var selvfølgelig interesserede i enhver forskel mellem de to mænds udtale, eftersom individuel variation er et meget karakteristisk træk ved dette sprog og noget væsentligt for beskrivelsen af både dets dialekter og sociolekter, for forståelsen af sprogets udvikling og for sammenligningen med andre sprog. Vi var derfor tilbøjelige til at fokusere stærkt på sådanne forskelle mellem informanter-

ne. Det gik godt i nogen tid, men til sidst begyndte de at diskutere den rigtige udtale af ord. Jeg formoder, at de aldrig tidligere havde så meget som tænkt over individuel sproglig variation som noget, der var værd at beskæftige sig med; og efter al sandsynlighed havde de ikke engang været opmærksomme på udtaleforskelle, eftersom den naturlige opfattelse af udtaleforskelle er, at den enkelte persons sprogbrug er en del af hele personligheden. Nu var det pludselig blevet et selvstændigt emne. Måske har vores huseren fået den skrækkelige konsekvens, at vi har indført begrebet 'godt' og 'dårligt' sprog, eller 'rigtigt' og 'forkert' sprog i mla'bri'ernes kultur? Jeg formoder, at denne stamme hidtil havde været lykkeligt uvidende om sådanne ting som statusnormer i forbindelse med deres modersmål. Selv om mla'bri' er det sprog, der tales af de eneste rigtige mennesker, så har det faktisk ingen prestige overhovedet i sammenligning med de mere civiliserede sprog, som mla'bri'erne påtvinges af deres omgivelser.

Imperialistiske sprogforskere?

Det siges ofte, at nidkære sprogforskere, der går ind i skovene for at foretage feltstudier på udforskede sprog, kan gøre ubodelig skade ved at føre an i en påtvungen 'civilisering', som kan ende med at udslutte den lokale kultur og det lokale sprog. Jeg kan ærligt sige, at det ikke er tilfældet med vores feltarbejde. Skaden var allerede ved at ske, da vi kom ind i billedet, og vores aktiviteter havde snarere karakter af et forsøg på at optegne så meget som muligt, før der var sket for meget med mla'bri'erne. Den sørgelige kendsgerning er, at denne stamme ikke kan overleve som jægere og samlere, fordi deres skov er

næsten brændt af og gennemkrydses af moderne veje og fordi der ikke er mere vildt tilbage.

Mla'bri'erne har hidtil overlevet ved hoveri for hmong-bønder, men på et tidspunkt så det ud til, at mla'bri'erne havde skulle overgivet sig til de thailandske embedsmænds ønske om, at børnene skulle gå i skole og blive gode borgere. Jeg har set tv-programmer, der viste unge mla'bri'ere, som sang under det vajende thailandske flag og som lærte om, hvor lykkeligt deres liv vil blive, og hvordan de ville holde op med at være en plet på det thailandske samfund. Slut på det *primitive menneske* med dets *primitive kultur* og *primitive sprog*.

Foreløbig går mla'bri'erne dog ikke i nogen af de mange landsbyskoler, der er oprettet i nordthailands bjergområder. Den kulturelle afstand er meget, meget stor, ikke mindst som den opleves af udenforstående. Med deres mærkelige blanding af skyhed, mangel på interesse for verden udenfor og alt for stor tillid til, hvad andre siger, bliver mla'bri'erne næsten altid opfattet som meget enfoldige eller ligefrem småt begavede.

Hyldestdigt til mla'bri'erne

Jeg vil gerne bringe en hyldest til de tålmodige og venlige mla'bri'ere, vi har mødt i årenes løb ved at slutte denne artikel med et kort digt på mla'bri'. Det er ikke et oprindeligt digt. Vi har ganske vist optaget nogle mla'bri'-sange, men det var improviserede fortællinger om nylige begivenheder og typisk om vores eget besøg hos mla'bri'erne. Det er svært at dechiffrere disse tekster, som præsenteres i hurtig sang, og desuden er jeg ikke sikker på, at jeg ønsker indholdet offentliggjort. Derfor viser jeg ydmygt et digt, som

jeg selv har skrevet i god overensstemmelse med den generelle erfaring, at det er langt lettere at konstruere sine egne data end at lokke dem ud af mere eller mindre samarbejdsvillige informanter, også selv om jeg syntes, at jeg var nødt til at få verselinjerne til at rime rigtigt for at give mit værk lidt stil. Jeg fremstiller teksten i en simplificeret notation (uden angivelse af vokallængde, men med visse vokalløse forstavelser) og med en ord-for-ord ordoversættelse til dansk. Jeg tror, alle vil være enige i, at mla'bri'-ordene har en skønhed i sig selv, som ikke rigtig kommer frem i den danske oversættelse:

kwar jak gwɛŋ mlaʔbriʔ di ɣɛŋ.
mlaʔbriʔ ɕɹɔw: "mɛh jak galɛŋ?"
kiʔ ʔalɛŋ, kwar blak ni ɣɛŋ:
"ʔoh ʔamaʔ ɕɔbut, suurkɛŋ!"
ʔuj ʔapjaŋ ruŋgap: "ʔot glan
gah jak ʔaŋ, kɔ mɛh phalaŋ."
mlaʔbriʔ muk: "pɣʔ cin, pɣʔ juk!"
kwar pr-khak. ʔek tiʔ thuut buk.
ʔek rt-lat, sukkɔʔ, dakat,
siguur nɔn, guir pablut mat:
"ʔoh lɔpot ʔak wɔk, ʔoh hot,
kot hɲiʔhɲej, lɔpuʔ – ʔahot;
ʔoh ʔakam jak wɔk, ʔajram!"
joŋ sɛkɛc. hik bɔn, malam;
ʔɛw hik bet, braŋ hɔm, si ket.
wɔk juɳraʔ, thaŋɔr, glɣʔ gret.
kwar, mlaʔbriʔ, ʔakber ʔaktiʔ
bɔŋ ʔak cin ɕɔbut, ʔabiʔ;
jur ʔm-nur – tal gah thuʔur –
hɲuh ni briʔ, wɔk kɔk, klɔl jur.
ʔulh ʔasɔŋ, mlaʔ hr-lɛʔ, dɔŋ:
"kwar ki ʔaŋ – ʔanɔn. latɔŋ!"

Fremmed går besøg mla'bri' hans hus,
mla'bri' råber: »Du går hvor?«
Sol er-rød, fremmed går ind hus
[siger]:

»Jeg er-kommet-med [kød af] gris [og
kød af] kylling!«

Kvinde åbner mund: »Min mand
her vil tale da du [er en] fremmed.«
Mla'bri' snuser: »Der-er kød, der-er
ris!«

– Fremmed gisper, bruger hånd [og]
tørre [sin] pande
stikker [ud] tunge [dvs. væder læber
ne], er-våd, ryster,

ønsker-at sove, ønsker-at lukke øjne:

»Jeg kom-i det vand, jeg faldt,
holdt-fast græs, faldt-i, faldt;
jeg krydsede gik [over] vand, [nu] er-
udmattet!«

Mænd [dvs. mla'bri'-erne] står-op,
meget danser, synger.

Børn meget græder, hunde gør, [folk]
har-smerte-i øre.

[Folk] drikker spiritus, bliver-svimmel,
hoved smerter.

Fremmed [og] mla'bri', alle personer
spiser det kød [af]-gris, er-tilfredse
går ned [fordi] dag denne det-er-varmt,
sidder i skov, ryger pibe, hjerte synker
[dvs. er glade].

Båltræ brænder, mænd fniser [og] stir-
rer:

»Fremmed ikke taler – [han] sover!

[Lad os gå] op!«

Jeg håber, at dette korte digt, til trods for at det ikke følger noget kendt mla'bri' versemål og dets syntaktiske friheder til trods, alligevel kan give læseren et indtryk af sproget. Digtet har det meget store fortrin frem for ethvert ægte eksempel, at jeg ved, hvad det betyder, og jeg ved, at det har den betydning af en pragmatisk set meget enkel årsag, nemlig at det er, hvad jeg kunne præstere med mit be-

grænsede ordforråd. (Situationen mindede om at lave oldislandske skjalde-digte, fordi man også her kæmper en desperat kamp for, at digtet ikke alene bliver metrisk korrekt, men også gerne meningsfuldt, skønt det første krav går forud for det andet).

Mit mla'bri'-digt gengiver den typiske situation for sprogforskeren i felten, som er nødt til at vade over vandløb og blive ganske udmattet for at møde sine mla'bri'-venner, for så at glæde sig så meget ved fælles måltider og snak, at han ikke rigtig kommer i gang med »rigtigt« arbejde i måske et par dage. Personligt har det været nogle af de mest udbytterige timer, jeg har

tilbragt som sprogforsker, og jeg har faktisk bedre samvittighed, hvad angår disse fritidsstunder, end hvad angår meget af det formelle arbejde med informanter, som jeg har gennemført alene eller sammen med andre.

*Jørgen Rischel, f. 1934
professor emeritus
Almen og Anvendt Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

J. R. har tidligere skrevet en artikel om samme emne i *Journal of Pragmatics*, »Fieldwork among spirits«, bd. 13 (6) (1989), s. 861-869.

En Gisning.

- Du, Peter! I Dag har jeg begyndt at skrive store Bogstaver i Skolen!
- Det var storartet; for nu skal de nok ellers afskaffes.
- Saa, Du! Hvorfor det, hvad?
- Aa, der gaar naturligtvis for meget Blæk med for Bestyrerne.

I 1889 var der realistiske planer om at indføre små begyndelsesbogstaver i substantiverne. Det affødte en meget voldsom offentlig debat. Som en kommentar bringer det satiriske vittighedsblad Punch samme år denne tegning. Læs om de store bogstavers endeligt inde i bladet.